

**INSTITUCIONALNE PROMENE
KAO DETERMINANTA
PRIVREDNOG RAZVOJA
REPUBLIKE SRBIJE**

*Redaktori
Petar Veselinović
Nemanja Lojanica*

**UNIVERZITET U KRAGUJEVCU
EKONOMSKI FAKULTET**

**INSTITUCIONALNE PROMENE
KAO DETERMINANTA
PRIVREDNOG RAZVOJA
REPUBLIKE SRBIJE**

**Redaktori
Petar Veselinović
Nemanja Lojanica**

UNIVERZITET U KRAGUJEVCU - EKONOMSKI FAKULTET

Kragujevac, 2024

Izdavač

Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu

Za Izdavača

Dekan Fakulteta, Milena Jakšić

Redaktori

Petar Veselinović
Nemanja Lojanica

**Štampanje Zbornika radova finansijski je podržalo
Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija
Republike Srbije, Rešenje broj: 451-03-737/2024-03**

Tehnička priprema

Biljana Petković

Štampa

InterPrint - Kragujevac

Tiraž – 100

ISBN 978-86-6091-157-7

© Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu 2024

Sva prava su zaštićena. Nijedan deo ove knjige ne sme biti reprodukovan niti smešten u sistem za pretraživanje ili transmitovanje u bilo kom obliku, elektronski, mehanički, fotokopiranjem, snimanjem ili na drugi način, bez prethodne pismene dozvole Izdavača.

AKADEMSKE SLOBODE, INSTITUCIONALNA AUTONOMIJA UNIVERZITETA I DEMOKRATIJA NA SILAZNOJ PUTANJI

Slavica Manić*

Ljubinka Joksimović**

Akadske slobode i institucionalna autonomija univerziteta proklamovane su i uzvišene vrednosti visokog obrazovanja u demokratskim društvima. Njihov status se, po pravilu, preispituje sporadično i u ciklusima, odnosno isključivo u okolnostima kad su na širem (regionalnom ili globalnom) nivou napadnute i/ili ugrožene. Danas je ova tema aktuelna jer se već skoro dve decenije nalazimo u stanju globalne demokratske recesije. Cilj našeg preglednog rada je da, na osnovu uvida u najnoviju literaturu, ukaže na sledeće: a) postoji neslaganje istraživača u praćenju i proceni razmera narušavanja/nazadovanja oba navedena principa; b) pomenuto nesaglasje posledica je razlika u definisanju akademskih sloboda i institucionalne autonomije, kao i njihovog statusa u zakonskom okviru. Smatramo da je neophodno usvojiti šire, obuhvatnije tumačenje akademskih sloboda i institucionalne autonomije, te da je nužno omogućiti njihovo ugrađivanje u pravno obavezujuća dokumenta, jer je to (po našem mišljenju) jedini način da se ove fundamentalne vrednosti valjano zaštite.

Ključne reči: akademske slobode, autonomija univerziteta, demokratija

Uvodne napomene

Akadske slobode i institucionalna autonomija predstavljaju ključne filozofske principe i uzvišene vrednosti na kojima se zasniva postojanje evropskih univerziteta. Oni su definisani i sadržani u Velikoj povelji univerziteta (*Magna Charta Univerzitatum*),¹ dokumentu na samo

---

* Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, e-mail: slavica.manic@ekof.bg.ac.rs

** Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, e-mail: ljubinka.joksimovic@ekof.bg.ac.rs

¹ <https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/mcu-1988>

dve strane, osmišljenom u Bolonji kasnih 80-ih godina prošlog veka. Kako se u ovoj povelji navodi, akademska sloboda je osnova za slobodno, nezavisno traganje za istinom i barijera protiv neprimerenih intervencija vlade, ali i interesnih grupa, a univerzitetska autonomija je preduslov za efikasno i efektivno funkcionisanje istih.

S obzirom na činjenicu da su izmene globalnog političkog i ekonomskog pejzaža u proteklih 35 godina produkovale ogromne transformacije evropskih, ali i univerziteta širom sveta, suvislo je preispitati relevantnost pomenute deklaracije. Načelno govoreći, osnovne vrednosti na kojima ona počiva smatraju se podrazumevanim u društvima koja jesu ili pretenduju da postanu demokratska: nezavisno, slobodno traganje za istinom je važno jer ne želimo da živimo u otuđenom i fragmentisanom svetu alternativnih činjenica, poluistina i normalizacije laži, a u vršenju ove misije koju sprovodi akademska zajednica sloboda istraživanja i sloboda izražavanja (iznošenja) mišljenja ne mogu se dovoditi u pitanje. Ipak, koncepti institucionalne autonomije i akademske slobode razlikuju se *de iure* i *de facto*, a na njihovo definisanje i tumačenje dominantan upliv vrše državni i interesi biznisa. Usled toga su sve učestalije tvrdnje o narušavanju, pa čak i teškim zloupotrebama ovih fundamentalnih vrednosti (EHEA (European Higher Education Area), 2020).²

Univerzitet u Beogradu, Univerzitet umetnosti i Univerzitet u Nišu potpisali su ovu povelju 1988. i ponovo 2021., Univerzitet u Novom Sadu 2002. i 2021., za razliku od Univerziteta u Kragujevcu i Univerziteta u Novom Pazaru koji su to uradili 2004. i 2008. (respektivno), ali ne i nakon toga.

<https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/signatory-universities/signatory-universities>

² Preispitivanje relevantnosti fundamentalnih principa Velike povelje univerziteta i nužnosti njenog ažuriranja (širenja mimo evropskog prostora visokog obrazovanja) događalo se i ranije u svetlu tada (a i danas, po svemu sudeći) aktuelnih zbivanja na univerzitetima: izmene zakona o visokom obrazovanju u Južnoj Africi, koja vladi daju veću kontrolu nad upravljanjem univerzitetima; tržišno orijentisanih istraživanja i visokog obrazovanja usmerenog isključivo na zapošljivost diplomaca u Aziji; evropskih debata o načinima na koje institucije troše svoj budžet, ulozi vlade u postavljanju i imenovanju rektora univerziteta, ali i potpadanju univerziteta i njihovih ciljeva pod kontrolu novih "oligarha" u nerazvijenim evropskim društvima; privatnog ulaganja u

A upravo iz razloga što su napadnute i ugrožene, akademska sloboda i institucionalna autonomija ponovo su postale top debatno pitanje u akademskim istraživanjima, ali i na međunarodnim panelima o obrazovanju. Mišljenja smo da ova tema zaslužuje *evergreen* status, budući da su se sa sličnim pretnjama suočavali i originalni autori Velike povelje univerziteta, ali i oni koji su je kasnije preispitali. Inspiracija za pisanje ovog preglednog rada, kao svojevrsnog podsetnika da se akademske slobode i institucionalna autonomija ne mogu uzimati kao date (već se moraju negovati i štiti), ali i kao upozorenje koliko je pogubno svako bavljenje navedenom problematikom koje ima ciklični karakter, podstaknuta je sledećim: mnoštvom dokumenata (poput preporuke Komiteta Ministara evropskog Saveta iz 2017. godine, kojom se ističe odgovornost javnih autoriteta za akademsku slobodu i institucionalnu autonomiju univerziteta) i sastanaka (kao što su ministarska konferencija u Parizu iz 2018. ili Globalni forum Saveta Evrope o akademskoj slobodi, institucionalnoj autonomiji i budućoj demokratiji, održan 2019. godine), koji predstavljaju reakciju na činjenicu da su širom sveta na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou ove vrednosti pod „opsadom“, usled uznemirujućeg jačanja snaga koje ih ograničavaju.

Navedenoj motivaciji prilagođena je i struktura rada koju čini šest delova. Nakon uvodnih napomena, u drugom poglavlju ćemo se fokusirati na isprepletenost pitanja uskraćivanja akademskih sloboda i zakidanja institucionalne autonomije sa problemom globalne demokratske recesije. Potom ćemo u narednom (trećem) delu analizirati raznolika poimanja akademske slobode kroz prizmu bitnih i pratećih elemenata pri definisanju iste. Četvrto i peto poglavlje posvećeni su sučeljavanju *de iure* i *de facto* konceptata akademske slobode, a u poslednjem (šestom) delu sublimiraćemo razloge kvalitativne i kvantitativne inkongruencije koja je evidentna u različitim dokumentima posvećenim ovoj problematici. Nastojaćemo da

---

univerzitete u Americi, kao pokušaja kompanija da poboljšaju imidž u javnosti i iskažu društvenu odgovornost, ali i podsticaja za ostvarivanje poreskih olakšica i slično. O tome šire pogledati u: Adendorff, 2012.

diferenciranjem razloga postojanja navedenih vidova nepodudarnosti opredelimo (damo naše viđenje) zbog čega je važno da akademska sloboda i institucionalna autonomija egzistiraju u pravno obavezujućim dokumentima i to u svom najširem tumačenju kao granice kojima je omeđen kompromis između nužnosti transformisanja univerziteta u svrhu opstanka i doslednog nepristajanja na narušavanje akademskog dostojanstva.

Globalna demokratska recesija i autokratski populizam: udar na duhovnu aristokratiju

Ono što stavlja u pročeľje važnost promena u nivou akademske slobode i institucionalne autonomije je njihova uska povezanost sa trendom nazadovanja demokratije. Solidno je dokumentovano da se svet nalazi usred globalne demokratske recesije (Diamond, 2021). Najviša tačka globalne demokratije dostignuta je oko 2006. Posle toga svake godine beleži se pad, kako u broju demokratskih zemalja, tako i u broju ljudi koji žive u demokratijama. Najnoviji podaci ukazuju da se manje od polovine zemalja u svetu danas može nazvati demokratskim, te da ispod 50% svetske populacije živi u demokratiji (Freedom House, 2024). Globalna ravnoteža ekonomske moći pomera se u korist autokratija, kojih po prvi put (za proteklih dve decenije) ima u svetu više nego liberalnih demokratija. Ni izveštaji u kojima se tvrdi da je broj potpunih demokratija u svetu u blagom porastu ne mogu da prenebregnu činjenicu da manjkave demokratije sve lakše "skliznu" u hibridne režime, te da se autoritarizam dodatno produbljuje u većini nedemokratskih društava. Ne ulazeći u ovom trenutku u analize filozofsko-teorijskog tipa – da li se dugotrajnost silaznog trenda demokratije može posmatrati kao sublimat erodiranja različitih demokratskih vrednosti (akademske slobode i institucionalne autonomije, između ostalih) ili je ireverzibilnost nazadovanja demokratije prauzrok njihovog urušavanja – pogledajmo kako se u literaturi objašnjavaju manifestovanje i reperkusije demokratske recesije.

U doba post istine značaj epistemičkih arbitara (kao što su

univerziteti, mediji i birokratija) nalazi se na udaru upravo zato što su ove institucije ovlašćene, legitimne po svojim procedurama za „realizam“ znanja, te procenu upitnih tvrdnji (Rothstein, 2021). Lideri i partije skloni su da oblikuju percepcije istine i vide autonomne institucije znanja kao pretnju. U ovom nazadovanju demokratije, univerziteti, kao zvanično „proklamovana“ mesta proizvodnje istine, često postaju svojevrсни targeti za političke lidere³ koji nastoje da oblikuju državno uređenje prema sopstvenom nahođenju i učvrste svoju vlast, dajući sebi za pravo da naučnicima kažu šta i kako da istražuju, što je „prvi korak ka abdikaciji naučne zajednice i ukidanju njene autonomije“.⁴ Manje uočena karakteristika je oživljavanje globalnog autokratskog populizma i njegovog napada na akademsku slobodu. Fenomen populizma je interno različitog sadržaja, ali je jedno od zajedničkih obeležja binarna konstrukcija između navodno oštećenog, singularno „naroda“ i različitih samo-fokusiranih elita koje su ga „rasprodale“. Institucije visokog obrazovanja jesu, po definiciji, mesto proizvodnje elite, što daje mogućnosti političarima da označe naučnike kao deo elitnog establišmenta (Müller, 2017).

Ključna strategija lidera u takvim društvima je da pokušaju da kontrolišu javnu sferu.⁵ Dva su načina da to ostvare: „maltretiranjem“ nezavisnih institucija i/ili slobodoumnih pojedinaca i selektivnom primenom zakona (ili navodnim osmišljavanjem/donošenjem neutralnih zakona u cilju konsolidacije snaga). Primeri ovakvog delovanja su mnogobrojni i raznovrsni.

---

³ „... pošto je pukoj moći potreban predmet na kojem bi se vežbala...“ (Humbolt, V. Teorija obrazovanja čoveka. Fragment (1793). u: Humbolt i drugi, 2020, 62).

⁴ Aron, R., Predgovor, u: Veber, 1998, 17. „Kada neka Država ili partija počne nauči da nameće ciljeve njenih proučavanja ili zakone njene delatnosti, kada zatraži da se ovaj pojedinac ili ona nacija isključi iz naučnog istraživanja...onda nije dovoljno, prema banalnoj formuli, govoriti o tlačenju pojedinaca od strane kolektiva. Reč je o nelegitimnom uplitanju jedne političke zajednice u delatnost jedne duhovne zajednice, drugim rečima, o totalitarizmu, zahvaćenom u samom korenu.“ (Isto, 1998, 15).

⁵ „San o obrazovanju, o slobodi od diktata sredstava... krivotvoren je u apologiju sveta uređenog prema tom diktatu“ (Adorno, T. Teorija poluobrazovanja. u: Humbolt i drugi, 2020, 81).

Predsednik Republike Turske, Erdogan, otpustio je hiljade naučnika bez dužnog procesa, nakon državnog udara 2016. Skorije, politički motivisano, imenovanje novog rektora na Bogazici univerzitetu u Istanbulu, pokrenulo je talas kritike i protesta u zemlji i velike indignacije u inostranstvu (Ozkirimli, 2017). Vlada Viktora Orbana prognala je u Beč Centralno-evropski univerzitet (CEU) - ovlašćenu instituciju iz SAD (finansiranu od Soroša) iz baze u Budimpešti, sa amandmanima na Zakon o visokom obrazovanju iz 2017. Evropska komisija je osporila ovaj (mađarski) zakon, ali je novitet da je ista ocenila da je narušen i opšti sporazum o trgovini uslugama, kao kolateralna grana međunarodnog prava, koji ima ograničen uticaj na CEU.⁶

U leto 2020. zabeležene su nemilosrdne represije protiv studenata uključenih u pro-demokratske proteste na beloruskim univerzitetima. Evropska asocijacija univerziteta i evropska unija studenata izdale su zajedničko saopštenje koje dovodi u pitanje nastavak rada na reformi visokog obrazovanja sa beloruskim ministarstvom, u kontekstu bolonjskog procesa.⁷

Jedno vreme sve oči su bile uprte u Francusku, čiji je ministar za visoko obrazovanje, istraživanje i inovacije pozvan na istragu zbog navodnog uticaja tzv. „Islamo levičara“ na univerzitete. Nacionalne i evropske univerzitetske zajednice su brzo istakle da bi vlade trebalo da se suzdrže od mešanja u univerzitetske agende istraživanja.⁸

Pre nekoliko godina hongkoški naučnici su zatvarani i prognani sa univerziteta zbog aktivnosti koje su bile do tada rutinske i uobičajene, a njihovi radovi su cenzurisani. Japanski ministar je odbio aplikante za naučni savet zato što su kritikovali vladine politike (Sieg & Takemoto, 2020). U Poljskoj predsednik Andžej Duda nije odobrio unapređenje Mihala Bileviča u zvanje redovnog profesora na Univerzitetu u Varšavi, očigledno zbog prirode njegovog istraživanja antisemitizma i uloge

---

⁶ Case C – 66/18 (2020). Commission V Hungary, ECLI:EU:C:2020:792.

⁷ Call to action in support of scholars and students in Belarus (2020).

⁸ France 24, French Minister warns of „Islamo-leftism in universities“ (2021).

poljskog naroda u holokaustu, što su teme koje Dudina vladajuća desničarska vlada smatra osetljivim (SAR AFMP, 2022).

U SAD pretnje akademskoj slobodi dolaze od državnih zakonodavnih tela, predvođenih republikancima, na talasu zakona koji bi ukinuli stalna radna mesta na fakultetima državnih univerziteta i ograničili predavanja o rasama. Pretnje su sadržane i u saopštenjima konzervativne elite sa naslovima „univerziteti su neprijatelji“ (Vance, 2021). One dolaze i od snaga unutar univerziteta, gde izvršne vlasti nastoje da nametnu svoju viziju prihvatljivih ideja, kao i od studentskih grupa koje su opresivne prema oponentima. Napadi sa leve i desne strane političkog spektra ne jenjavaju praktično od 90-ih godina, što ukazuje da je moralna panika u visokom obrazovanju postala karakteristika američkog života (Hollingsworth, 2023).⁹

Kroz projekat praćenja akademske slobode, naučnici u riziku (*Scholars at Risk*) reaguju na pomenute i slične atake identifikacijom i praćenjem ključnih incidenata, sa ciljem zaštite ranjivih pojedinaca, podizanja svesti, podsticanja odgovornosti i promovisanja dijaloga i razumevanja neophodnih za sprečavanje budućih pretnji. Oni od 2015. godine objavljuju godišnje izveštaje (pod nazivom *Free to Think*), u kojima se analiziraju napadi na zajednice visokog obrazovanja širom sveta, kojih u najnovijem izveštaju (iz 2022. godine) ima registrovanih skoro 400 u 65 zemalja (SAR AFMP, 2022).

Ovi, ali i drugi, dokumentovani primeri oličenje su ne samo raznovrsnih napada na ono što Veber (1998, 62) naziva duhovnom aristokratijom, već i vrlo očit znak приметnog i značajnog urušavanja fundamentalnih vrednosti na globalnom nivou (Kinzelbach i drugi, 2022). Ipak, da bismo utvrdili razmere njihovog nazadovanja, neophodno je da bliže odredimo elemente na osnovu kojih definišemo, merimo i pratimo nivo akademske slobode i institucionalne autonomije.

---

⁹ CRT Forward: Tracking the Attack on Critical Race Theory (2022).

Akaderske slobode: esencijalni i prateći elementi

Organizacija UN za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO) artikuliše akademsku slobodu na način da se istom obuhvati pravo, bez ikakve doktrine, na slobodu predavanja i diskusiju, slobodu sprovođenja istraživanja, širenja i publikovanja rezultata, slobodu izražavanja mišljenja o instituciji ili sistemu u kome se radi, na slobodu od institucionalne cenzure i na slobodu da se učestvuje u profesionalnim ili reprezentativnim telima univerziteta (UNESCO, 1997; UNESCO, 2017).

Smatramo da je to jedna od najobuhvatnijih definicija koncepta akademske slobode, koja je rezultirala setom kasnije donetih propisa i merila, a koji su se delimično institucionalizovali i iskristalizovali još od rađanja modernog univerziteta u Nemačkoj početkom XIX veka, sa pruskim reformatorom Vilhelmom Humboltom. On je promovisao pravo studenata da uče i profesora da predaju i istražuju, bez mešanja države. To su dva stuba univerziteta: nezavisnost, odnosno autonomija od vlade i individualna sloboda profesora i studenata da tragaju za znanjem. Akademska sloboda je instrumentalno implicirana ovim pravima i predstavlja defanzivno pravo koje štiti od uplitanja države, a institucionalna autonomija je nužni preduslov (ili stepen autonomije, kako se tvrdi u gore navedenoj preporuci UNESCO-a iz 1997.) neophodan da visoko obrazovanje ostvaruje svoju ulogu u društvu kroz unapređivanje individualnih prava (Scot, 2019).

Konstitutivnost institucionalne autonomije za akademske slobode apostrofirana je i Kominikeom iz Rima, 2020. godine. U pomenutom saopštenju njena relevantnost ponovo je potvrđena konstatacijom da akademska sloboda predstavlja osnovno demokratsko pravo, kao i „univerzalnu vrednost ukorenjenu u potrazi za znanjem i istinom“ (EHEA, 2020). Dodatnu potporu u pogledu promovisanja naučne slobode u cilju društvenog napretka i ulozi vlade u njenom očuvanju daje Bonselka deklaracija o slobodi naučnog istraživanja, koja je usvojena na Ministarskoj konferenciji Evropskog istraživačkog prostora u

oktobru 2020.¹⁰ Akademska sloboda se u ovim dokumentima percipira kao skup prava i obaveza akademske zajednice, a ne samo profesije. Na taj način se širi njena definicija, što korespondira tvrdnji da “ideja akademske slobode ima dva lica: podržava slobodu podučavanja ali i slobodu učenja” (Fuller, 2010, 9).

Dobru osnovu za praćenje promena u nivou akademske slobode daje alat, sažet u takozvanom modelu luka, koji je koncipiran na osnovu uvida iz pregleda koje su napravili Karran i drugi (2017) i istraživačka služba evropskog parlamenta (EPRS, 2023). Oni upućuju na nužnost da se, u pogledu sadržaja akademske slobode, napravi razlika između njenih bitnih (esencijalnih) i podržavajućih, odnosno pratećih (zaštitnih) elemenata. Bitni elementi čine jezgro, a njihovo kršenje dovodi do povrede akademskih sloboda, za razliku od potpornih elemenata čije nepostojanje ne implicira nužno narušavanje akademske slobode, već pre ukazuje na situacije gde se mogu desiti prekršaji bez posledica (u smislu da je kršenje teže sprečiti bez ovakvih zaštitnih mehanizama).

U esencijalne elemente akademske slobode svrstavaju se (EPRS, 2023, 12-13):

1. Sloboda predavanja (sloboda izbora sadržaja i didaktičkih metoda, delimična sloboda izbora studenata, sloboda bez mešanja, diskriminacije i straha od represije)

2. Sloboda istraživanja (pravo da se odredi šta će se istraživati u skladu sa profesionalnim standardima respektivne discipline, kako, ko, sa kim, kojim metodima i ciljevima će istraživati)

3. Sloboda učenja (studiranja), koja se odnosi na pitanje ko bi trebalo da bude podučavan (u smislu pristupa visokom obrazovanju; ovo pitanje je povezano sa administrativnim procedurama koje ih tangiraju)

---

¹⁰ U funkciji zaštite akademske slobode i integriteta univerziteta, članicama EU bi trebalo da pomogne Evropska komisija izradom akcionog plana (na osnovu deklaracije iz Bona), u kojem će predložiti smernice kako to činiti.

4. Sloboda širenja znanja i istraživačkih rezultata, koja podrazumeva da su naučnici slobodni da izaberu mesto i formu objavljivanja istih (bez uplitanja iz sistema u kome rade ili vladinih i institucionalnih cenzura i diskriminacija); u vezi s tim valjalo bi napomenuti da ekstramuralne komunikacije, za razliku od intramuralnih (onih unutar akademskog konteksta), traže veću odgovornost, jer naučnici moraju imati u vidu mogućnost nepostojanja naučnog saznanja u široj javnosti.

5. Pravo na participativno rukovođenje, kao osnova za operativno regulisanje predavanja i istraživanja i politike ocenjivanja akademskih performansi; ovo pravo uključuje i pravo na učestvovanje u dogovorenim sistemima upravljanja univerziteta, kao i biranje predstavnika u akademska tela.

Podržavajući elementi su institucionalna autonomija, sigurnost zaposlenja i finansijska sigurnost. Oni se ne odnose na sve i svakoga i tamo gde postoje unapređuju akademsku slobodu.

U gore navedenom pristupu obaveze i odgovornosti su (takođe) sastavni delovi akademske slobode. Većina obaveza odnosi se na predavanje studentima, u smislu izbegavanja pristrasnosti, pogrešne interpretacije i narušavanja privatnih prava studenata. U pogledu odgovornosti, ne treba gubiti iz vida da se akademska sloboda ne tretira kao apsolutno pravo; drugim rečima, naučnici ne bi trebalo da se pozivaju na svoju akademsku poziciju ili akademsku slobodu kad daju mišljenje o temama koje su van njihove ekspertize.

Kao što smo videli, u literaturi se nailazi na veliki broj definicija akademske slobode. Raznoliki izveštaji, kao i brojni pregledi i analize nacionalne regulative i međunarodnih dokumenata, ocenjuju da je akademska sloboda vrednost, ali je njen sadržaj nejasan. Razlozi su brojni.

Pre svega, administrativne tradicije povlače različite uloge zakonskih propisa i načina na koji se odlučuje o politici visokog obrazovanja. To direktno utiče na sadržinu koncepata akademske slobode u pojedinim zemljama: u retkim slučajevima ona je eksplicitno

sadržana u ustavu, a najčešće je njeno značenje detaljno definisano zakonima o visokom obrazovanju.

Drugi razlog odsustva jasnog sadržaja akademske slobode je kompleksnost obrazovanja i istraživanja, koja proizilazi iz njihove ekspanzije i heterogenosti. Sa narastanjem broja kompanijskih/komercijalnih istraživačkih jedinica, u odnosu na istraživanja bazičnih disciplina, društvena očekivanja od univerziteta postaju drugačija i u velikoj meri zavise od percepcije o njihovoj ulozi kao institucije koja je nezavisna (Bergan i drugi, 2020).

I stavovi o tome ko ima pravo na akademsku slobodu su podeljeni. U preporuci UNESCO koja se tiče statusa predavačkog osoblja u visokom obrazovanju (1997) i saopštenju o principima akademske slobode i upošljavanja američke asocijacije univerzitetskih profesora (AAUP, 2015) stoji da pravo na akademsku slobodu imaju samo članovi akademske profesije. U saopštenju EHEA iz Rima (2020) i dokumentu o akademskoj slobodi kao fundamentalnom pravu koji je usvojila Liga evropskih istraživačkih instituta (Vrielnik i drugi, 2010.) nalazi se šira interpretacija ove vrednosti, jer obuhvata studente, ali i administrativno osoblje u visokom obrazovanju (EPRS, 2023).

Konačno, i sam izraz akademska sloboda tretira se kao podrazumevan, kao da ne iziskuje pojašnjenja i preciziranja. Na primer, međunarodna konvencija o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima UN i povelja EU o fundamentalnim pravima govore samo o respektovanju akademske slobode u obrazovanju, ali se njeni sadržaji ne elaboriraju detaljno. Slično važi i za sudsku praksu evropskog suda pravde, koja se ne oslanja na jasno definisan koncept akademske slobode, već isključivo insistira na njenoj zaštiti, koju vezuje za principe institucionalne autonomije i slobodu izražavanja.

U osnovi svih pobrojanih razloga leži fluidna i relativno neuhvatljiva priroda koncepta akademske slobode. Bez namere da licitiramo ili presuđujemo koji od njih ima veću specifičnu težinu, ili da amnestiramo, a možda i optužimo one kojima nije pošlo za rukom da se valjano s tim uhvate u koštac, u narednom delu rada ćemo analizirati razlike u nacionalnim regulativama u pogledu tretiranja i monitoringa akademske slobode i institucionalne autonomije.

Autonomija univerziteta i akademske slobode *de iure*

U komparaciji ranga akademske slobode po zemljama, važnu ulogu imaju kriterijumi evaluacije u procedurama monitoringa. U tom smislu se obrazlaže da se i unutar jedne zemlje mogu naći značajne varijacije u akademskoj slobodi. U državama sa nejedinstvenim sistemom obrazovanja i različitim sektorima može postojati različita regulativa, na primer između privatnih i javnih institucija, kad zakon daje drugačiji nivo moći i ovlašćenja rukovodećim telima i vlasnicima privatnih u poređenju sa javnim institucijama. Otuda se elementi institucionalne autonomije univerziteta, sigurnost zapošljavanja i participativnog upravljanja mogu znatno razlikovati. I sama koncepcija uloge države može značajno uticati na institucionalnu autonomiju i akademske slobode univerziteta. Ako je cilj i uloga države da ekonomski osigura „odbrambeno“ upravljanje, da kontroliše strateški razvoj institucija i veže ih za nacionalnu političku agendu, ili da minimizira izvršno upravljanje, a podstakne svoje strateške odluke, to će usloviti drugačije aranžmane upravljanja u odnosu država – institucija. Razlike mogu da postoje i između disciplina. Akademska sloboda može biti uslovljena zavisnošću od izvora finansiranja i primećeno je da se ista često koristi kako bi se uticalo na odluke u istraživanju. Društvene nauke uobičajeno više zavise od javnog finansiranja, dok je u prirodnim naukama značajnije finansiranje iz privatnih izvora (EPRS, 2023, 30-33).

U nacionalnim regulativama veoma su raznoliki pristupi pravnom opisu akademske slobode. Ukoliko po strani ostavimo ekstremni slučaj njenog izostavljanja iz zakonskog okvira, najčešće su prisutne situacije u kojima zakonodavstvo inkorporira akademsku slobodu bez detaljnog definisanja iste, ili sadrži samo one odredbe koje tangiraju slobodu nastave i/ili slobodu nauke/istraživanja.

U većini evropskih sistema, odredbe koje se odnose na akademsku slobodu uključene su u neke od zakonskih normi. Međutim, jedini sistemi u kojima se one eksplicitno spominju u ustavu su Gruzija, Grčka i Španija (Bennetot Pruvot i drugi, 2023).

Kad je reč o Ustavu Srbije (2006), članom 46 “jemči se sloboda

mišljenja i izražavanja”, pri čemu se sloboda izražavanja može ograničiti zakonom ako je to neophodno “radi zaštite prava i ugleda drugih...”, dok član 72 “jemči autonomiju univerziteta” (u smislu da oni samostalno odlučuju o svom uređenju i radu, u skladu sa zakonom).

Zakonom o visokom obrazovanju (2017), u članu 4, pobrojani su principi na kojima se zasniva delatnost visokog obrazovanja, a to su, pre svega, akademske slobode i autonomija, dok je u članu 5 determinisano da se pod akademskom slobodom podrazumevaju: “1. Sloboda naučno-istraživačkog i umetničkog rada, uključujući slobodu objavljivana i javnog predstavljanja naučnih rezultata i umetničkih dostignuća, uz poštovanje prava intelektualne svojine” i “2. Sloboda metoda interpretacije nastavnih sadržaja”. Faktički, srpsko zakonodavstvo sadrži odredbe koje se odnose na slobodu nastave i istraživanja, pri čemu pomenute slobode ne tangiraju akademsku zajednicu u celini (već isključivo nastavno osoblje).

Akademske slobode mogu biti omeđene, kao na primer u Francuskoj, gde zakon kaže da je sloboda izražavanja ograničena i ne sme da izlazi iz okvira nastave i istraživanja. I Ustav Turske takođe opisuje okolnosti pod kojim se akademska sloboda može limitirati.

U zakonodavstvu se može precizirati ko je odgovoran za zaštitu akademske slobode. U Hrvatskoj, Grčkoj, Litvaniji i Poljskoj, na primer, ovo je obaveza države, dok je u Finskoj ona prepuštena univerzitetima, kojima je, između ostalog, zabranjeno da u ugovore zaposlenih inkorporiraju bilo koju odredbu koja ugrožava individualnu akademsku slobodu. Iako u Evropi postoje zakoni o visokom obrazovanju koji prave razliku između institucionalnih i prava pojedinaca (poput, na primer, irskog zakona o univerzitetima), finski primer je jedini koji to jasno i eksplicitno potencira.

Da li su razlike *de iure* karaktera prisutne i kad govorimo o institucionalnoj autonomiji? Da bismo odgovorili na ovo pitanje, u tu svrhu nam može poslužiti najnoviji izveštaj evropske univerzitetske asocijacije (Bennetot Pruvot i drugi, 2023), koji daje komparativni pregled stanja u 35 sistema visokog obrazovanja u Evropi kroz prizmu četiri dimenzije autonomije univerziteta – organizacione,

finansijske, kadrovske i akademske.¹¹

Ukupno posmatrano – za sve pobrojane dimenzije autonomije, rezultati velike većine sistema ostali su stabilni tokom vremena. Tako, na primer, organizaciona, kadrovska i akademska autonomija beleže dominantno pozitivne pomake, dok se kod finansijske registruje najmanji broj promena, koje su u najvećoj meri negativnog predznaka.

Finansijska autonomija može biti znatno limitirana uprkos fleksibilnosti u pravnim okvirima, posebno zbog akutnog izazova nametnutog ograničenim finansijama kojima raspolažu neki sistemi. Apsurdno je i govoriti o autonomiji u ovoj dimenziji kada su finansijski resursi oskudni, bilo zato što je javno finansiranje nedovoljno (što ostavlja univerzitete nepripremljenim i ranjivim na šokove i krize većih razmera) ili zato što je ograničen pristup drugim izvorima prihoda (poput onih za finansiranje istraživačkog rada na nacionalnom ili evropskom nivou). Sloboda univerziteta da dodeljuju sredstva interno ili samostalno zapošljavaju i određuju plate osoblju, ostaje u suštini teorijska, ako institucije nemaju finansijski prostor za taj manevar.¹²

Iznos javnog finansiranja koji je direktno dostupan univerzitetima svakako utiče na njihovu sposobnost da donose odluke (o ulaganju u infrastrukturu ili otvaranju novih programa i zapošljavanju). Budući da troškovi osoblja imaju najveći udeo u strukturi troškova univerziteta, niski nivoi finansiranja nastavljaju da ograničavaju univerzitete u kadrovskim pitanjima. Čak i u okolnostima kad regulatorni okvir ne predviđa da se broj akademskog ili administrativnog osoblja eksterno kontroliše, javni organi ovo pitanje efikasno regulišu putem distribucije budžetskih sredstava. Slični limiti postoje i u pogledu plata, jer su kapacitet, ali i atraktivnost univerziteta ograničeni ili eksterno

---

¹¹ Pored toga što omogućava benčmarking nacionalnih regulatornih okvira, ovaj izveštaj, po prvi put, uključuje i poglavlje o odredbama o akademskim slobodama u nacionalnom zakonodavstvu.

¹² "Sveučilište koje je u institucionalnom i gospodarskom smislu autonomno još uvijek nije slobodno sveučilište. Autonomija je često eufemizam za nedostatno upravljanje koje štedljiva država sada prepušta sveučilištima..." Liessmann, 2008, 103.

postavljenim platama/platnim grupama, ili nemogućnošću da se ponude konkurentne plate.

Srbija se u ovom pogledu nalazi u klasteru zemalja čiji visokoškolski sistemi imaju nizak nivo finansijske autonomije. Ona je jedna od četiri zemlje (uz Kipar, Grčku i Tursku) koje primenjuju finansiranje po budžetskim linijama. Visokoškolske institucije ispoljavaju skoro potpuni nedostatak autonomije u oblasti školarina ili su im nametnuta ograničenja da poseduju i prodaju univerzitetske zgrade, pozajmljuju novac i zadrže višak sredstava (Bennetot Pruvot i drugi, 2023, 60).

I u domenu kadrovske autonomije, uz Kipar, Grčku i Hrvatsku, Srbija je pozicionirana u klaster koji ostvaruje najlošije rezultate, između ostalog zbog činjenice da je kod nas i dalje na snazi zabrana zapošljavanja u javnom sektoru, kojom se univerziteti lišavaju mogućnosti da donose strateške odluke na ovom planu (Bennetot Pruvot i drugi, 2023, 64). Situacija je neznatno bolja ukoliko se posmatraju organizaciona i akademska autonomija. Specifične nacionalne ili regionalne prilike u okviru grupe koja ostvaruje srednje niske rezultate su veoma heterogene, ali se većina sistema suočava sa nekim od regulatornih ograničenja organizacione autonomije (u Srbiji je to, na primer, imenovanje spoljnih predstavnika u telima fakulteta – Bennetot Pruvot i drugi, 2023, 56). Kad je reč o akademskoj autonomiji, aktuelna pozicioniranost se duguje autonomnosti u osmišljavanju akademskih programa, ali i činjenici da se politika upisa na diplomske studije i dalje ne nalazi u ingerenciji univerziteta, već je kontrolisana spolja.

Iako je akademska sloboda eksplicitno ugrađena u pravni sistem većine evropskih zemalja (kroz ustavne ili zakonske norme), a njihovi visokoškolski sistemi u svim drugim dimenzijama (osim finansijske) autonomije zadržavaju stabilnost tokom vremena, to ne predstavlja garanciju da *de facto* stanje korespondira onom koje je sadržano u zakonskoj regulativi. Zbog toga ćemo u narednom poglavlju predočiti rezultate monitoringa realnih promena nivoa akademske slobode u Evropi i svetu.

***De facto* akademske slobode – uvidi u novi indeks akademske slobode**

Do pojave novog indeksa akademske slobode (*Academic Freedom Index – AFI*) 2020. godine,¹³ najveći broj izveštaja i drugih dokumenata ocenjivao je *de iure* akademske slobode (definisane zakonskom regulativom). Ipak, *de facto* i *de iure* akademska sloboda mogu se značajno razlikovati. Na primer, dok je u komparativnim studijama njena legalna zaštita bila rangirana među najnižima u Estoniji, Malti, Sloveniji, Švedskoj i Danskoj, *de facto* akademska sloboda u tim zemljama je bila među najvišima. Naravno, postoje i suprotni slučajevi, odnosno čak i sa odličnom legalnom zaštitom, *de facto* stanje na planu akademske slobode može biti loše. Posebno se to uočavalo u zemljama koje su samo želele da se formalno usaglase sa preovlađujućim očekivanjima.

U četvrtoj iteraciji podataka iz V-DEM verzije 13 sadržan je pregled i analiza *de facto* akademske slobode u 180 zemalja sveta za period od 1900. do 2022. godine. Agregatni indeks uzima vrednost između 0 i 1, a viša vrednost podrazumeva veći nivo akademske slobode. Određuje se na bazi ekspertskih ocena za svaku zemlju u datoj godini, pri čemu je u 2022. godini više od 2000 eksperata ocenjivalo situaciju u navedenom broju zemalja na osnovu sledećih 5 indikatora, koji su uporedivi među različitim univerzitetskim sistemima i specifični za akademski sektor (Spannagel & Kinzelbach, 2023):

1. Sloboda istraživanja i predavanja (koliko su naučnici slobodni da razvijaju i slede sopstvenu istraživačko-nastavnu agendu bez uplitanja)
2. Sloboda akademske razmene i širenja znanja i rezultata (u kojoj su meri naučnici slobodni da razmenjuju i saopštavaju ideje i rezultate); sloboda komunikacije u akademskoj zajednici i komunikacije u javnosti

---

¹³ Indeks su razvili istraživači sa FAU Erlangen – Nurnberg, Varieties of Democracy Institute (V-DEM) na univerzitetu Gothenburg i Global Public Policy Institute (GPPI). Videti: FAU and V – Dem (2023).

su spojene kako se u rangiranju ne bi favorizovali „režimi“ u kojima je samo jedna od pomenutih sloboda ograničena.

3. Institucionalna autonomija, kojom se ocenjuje koliko često univerziteti u praksi postaju značajna „meta“ eksternih aktera, tj. nasrtaja neakademskih aktera u procesu donošenja odluka

4. Integritet kampusa, kojim se ispituje koliko su oni slobodni od politički motivisanog nadzora i lišeni narušavanja bezbednosti (odnosno, koliko je često nadziranje i zastrašivanje, uključujući i zatvaranje kampusa)

5. Sloboda akademskog i kulturnog izražavanja, koja ukazuje da li su ove slobode vezane za politička pitanja i odražava učestalost i oštrinu cenzurisanja i sankcija koje nameće vlada.

Vrednosti indeksa akademske slobode dokumentuju da je ona u nazadovanju u protekloj deceniji (konkretno, u periodu od 2012. do 2022). U 22 zemlje registruje se manje akademske slobode nego pre 10 godina. Ona se povećala samo u 5 malih zemalja, koje čine 7 % globalne populacije, a stagnirala kod 152 zemlje, održavajući se na prilično niskom nivou. Pored Kine i Indije, u kojima se uočava/beleži značajan pad vrednosti AFI (za čak 2.8 milijardi ljudi), u Poljskoj, Mađarskoj, Rusiji i Belorusiji (koje poprimaju elemente autokratije), pa i zemljama liberalne demokratije (SAD, Velikoj Britaniji), zemljama Latinske Amerike (mnogoljudnim zemljama – Brazilu, Meksiku, Urugvaju) registrovane su i primećene identične, silazne, tendencije. U Srbiji su akademske slobode opale, zemlja je prešla iz statusa A u status B (u okviru grupacije čiji indeks doseže 40 do 50% vrednosti AFI). Slovenija (u okviru grupe top 10%), Severna Makedonija i BiH takođe beleže pad vrednosti ovog indeksa u odnosu na 2012. Porasti AFI su zabeleženi u Bugarskoj, Rumuniji i Crnoj Gori, ali sa prethodno relativno niskog nivoa.

Ako se koriste proseci ponderisani brojem stanovnika, uočava se da je vrh akademske slobode bio između 2003. i 2009. godine, nakon čega je usledio naglašen pad vrednosti indeksa od 0.6 na 0.41 u 2022. (što je nivo akademske slobode registrovan pre 40 godina; Lott, 2023).

Gore navedeno poimanje akademske slobode prihvatljivo je jer omogućuje njeno merenje kroz više dimenzija, a pre svega komparabilnost rezultata u vremenu i prostoru. Ipak, postoji izvesna zbunjenost u vezi činjenice da se vrednosti indikatora i agregatnog indeksa za datu godinu mogu promeniti u različitim verzijama V-DEM baze. Uključivanje novih eksperata koji mogu ocenjivati indikatore za sve prethodne godine, ili ponovo oceniti datu godinu, u sledećoj rundi V-DEM pregleda, uzrokuje da različite verzije pomenute baze podataka mogu "produkovati" raznolike vrednosti AFI za istu zemlju i istu godinu, zbog čega promena vrednosti indeksa ne mora nužno da znači da se sa protokom vremena dobija tačnija slika stanja akademske slobode.

Zaključna razmatranja

Na osnovu uvida u dostupnu literaturu primećujemo da je bavljenje problematikom akademske slobode i institucionalne autonomije cikličnog karaktera. Ono se, po pravilu, aktuelizuje tek kad pritisci kojima su izloženi profesija (ili akademska zajednica u celini) kulminiraju po brojnosti i eklatantnosti registrovanih i dokumentovanih slučajeva napada na nauku i samo znanje. Čak i u takvim okolnostima kad je urušavanje akademske slobode i zakidanje institucionalne autonomije na prvi pogled više nego očigledno, procene analitičara o razmerama nazadovanja nisu unisone. Primeri kvalitativne i kvantitativne inkongruencije u izveštajima koji prate promene nivoa akademske slobode i institucionalne autonomije mnogobrojni su i raznovrsni.

Prvopomenuta nepodudarnost uslovljena je sledećim razlozima: 1) složenošću koncepta akademske slobode, 2) razlikama između *de iure* statusa definisanog zakonom i *de facto* stanja koje egzistira u stvarnosti, 3) postojanjem mnoštva aktera (država, preduzeća, javnost, sama akademska zajednica) koji mogu uplivisati na akademske slobode i 4) otežavajućim okolnostima koje onemogućavaju otkrivanje suptilnih oblika narušavanja akademske slobode (pored onih otvorenih i neposrednih koje je lako otkriti).

S druge strane, postojanje kvantitativne inkongruencije opredeljeno je sledećim činjenicama: neke evaluacije se sprovode povremeno ili neredovno, druge ispituju akademsku slobodu tangencijalno, često u sprezi sa ostalim ljudskim pravima (poput Freedom House izveštaja); konačno, postoje i metode koje se fokusiraju samo na određene (odabrane) elemente akademske slobode (poput AFI indeksa) ili neke od njenih aspekata (poput nasilnih prekršaja koje prate naučnici u riziku).

Koren navedenih oprečnosti u nalazima, po našem mišljenju, leži u nedefinisanoj ili preuskom određenju pojma akademske slobode. Iako se, bar kad je reč o evropskom prostoru visokog obrazovanja, ona tretira kao osnovno pravo, među državama članicama Evropske Unije, ali i drugim zemljama u Evropi postoje razlike u tome u kojoj meri njihova nacionalna zakonodavstva imenuju i definišu njen sadržaj. Detaljniji opis može se, eventualno, naći u međunarodnim preporukama, poveljama, saopštenjima i deklaracijama, koje takođe različito tumače akademsku slobodu, ali ova dokumenta nemaju pravno obavezujući karakter.

Povrh svega, ni već etablirana rangiranja svetskih univerziteta (QS, Šangajska lista, Times HE) najčešće uopšte ne prepoznaju centralnu ulogu akademske slobode u vrhunskom kvalitetu predavanja i istraživanja. Koristeći različite metodologije i usko definisanu akademsku izuzetnost, njihova reputacija je građena kao funkcija outputa, publikacija, citata, prestižnih nagrada i dobijenih grantova. Stoga su institucije u reprezentativnim okruženjima bivale pozicionirane u vrhu reputacione lestvice. To je obmanjivalo i dovodilo u rizičnu situaciju studente fakulteta i partnere, doprinosilo da se ograniče akademske slobode bez gubitka reputacije. Na nekim mestima je postojala zabrinutost, jer pretnje akademskoj slobodi u jednoj zemlji nalaze načine da se šire u inostranstvu. Ekstrateritorijalna ograničenja na akademske slobode bila su u porastu, kurikulumi predavanja i agende istraživanja podređivani su užim političkim, komercijalnim ili lokalnim interesima. Samocenzurisanje je metastaziralo šireći se od politički senzitivnih tema i disciplina, kao što su političke nauke,

sociologija, socijalna prava, rodne studije, kroz ceo akademski sistem, pojačavajući odliv mozgova iz zemalja, kao i unutar njih, iz istraživanja i predavanja u javnoj sferi prema drugim uposlenjima. Verovalo se lažnoj premisi da je akademska sloboda nepotreban luskuz.

U ovom trenutku, kad postoji indeks akademskih sloboda kojim se prati njihovo *de facto* stanje, kompanije za rangiranje nalaze se u jedinstvenoj poziciji da koriste ove podatke kako sam proces evaluacije i rangiranja ne bi bio obesmišljen. Naime, do sada su ove kompanije promovisale isključivo numeričke podatke u svrhu rangiranja, ne vodeći računa o različitim nivoima intelektualne i lične slobode, doprinoseći na taj način iskrivljenoj slici nauke i obrazovanja, istovremeno rizikujući da ih tretiraju kao saučesnike u komercijalnoj obmani i političkoj represiji. One koje ne žele da ih tako percipiraju, trebalo bi, u izmenjenim okolnostima, da urade svoj deo posla, da uključe (za početak) iako nesavršen, najnoviji AFI u svoja rangiranja univerziteta ili da eksplicitno argumentuju i objasne zašto prenebregavaju jedno od osnovnih demokratskih prava.¹⁴

To nas dovodi do zaključka da neuniformnost u obuhvatnosti definicije i iz toga rezultirajuća raznolikost pri evaluaciji i monitoringu akademske slobode i institucionalne autonomije onemogućavaju sistematsko i dubinsko praćenje promena koje se na ovom planu odigravaju, ili će tek nastupiti. Gledišta smo da bi bilo poželjno usvojiti šire, obuhvatnije tumačenje akademske slobode i omogućiti njeno ugrađivanje u pravno obavezujuća dokumenta, jer je to jedini način da se ona zaista zaštiti kao fundamentalna vrednost.

Reference

1. AAUP. (2015). American Association of University Professors Policy Documents and Reports. 11th edition. John Hopkins University Press, Baltimore.

---

¹⁴ Ruth's Ranking 54: Academic freedom and its relationship to university rankings (2023). <https://librarylearning.space.com/ruths-rankings-54-academic-freedom-and-its-relationship-to-university-rankings/>

2. Adendorff, L. (2012). Is the Magna Charta Universitatum still Relevant? <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20120927080003671AU> P (2015): AAUP
3. Bennetot Pruvot, E., Estermann, T., & Popkhadze, N. (2023). University Autonomy in Europe IV: The Scorecard 2023. <https://eua.eu/resources/publications/1061:university-autonomy-in-europe-iv-the-scorecard-2023.html>
4. Bergan S. et al (eds.). (2020). *Academic Freedom, Institutional Autonomy and the Future of Democracy*, Council of Europe Higher Education series, no. 24.
5. Bonn Declaration on Freedom of Scientific Research (2020). https://www.bmbf.de/SharedDocs/Downloads/files/_drp-efr-bonner_erklaerung_en_with-signatures_maerz_2021.pdf?__blob=publicationFile&v=2#:~:text=It%20entails%20the%20right%20to,or%20institutional%20censorship%20and%20discrimination
6. Call to action in support of scholars and students in Belarus (2020). <https://sareurope.eu/call-to-action-in-support-of-scholars-and-students-in-belarus/>
7. Case C 66/18 (2020). Commission V Hungary, ECLI:EU:C:2020:792. <https://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?num=C-66/18>
8. CRT Forward: Tracking the Attack on Critical Race Theory (2022). <https://crtforward.law.ucla.edu/>
9. Diamond, L. (2021). Democratic regression in comparative perspective: scope, methods, and causes. *Democratization*, 28(1), 22–42.
10. EHEA (2020). Romeo Ministerial Communique. Annex 1. Statement on Academic Freedom.
11. https://eha.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique_Annex_I.pdf
12. EPRS | European Parliamentary Research Service, Scientific Foresight Unit (STOA) (2023). How academic freedom is monitored? [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/740228/EPRS_STU\(2023\)740228_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/740228/EPRS_STU(2023)740228_EN.pdf)
13. FAU and V – Dem (2023). Academic Freedom Index Update 2023. https://academic-freedom-index.net/research/Academic_Freedom_Index_Update.pdf
14. France 24, French Minister warns of „Islamism in universities“ (2021). <https://www.france24.com/en/live-news/20210217-french-minister-warns-of-islamism-in-universities>
15. Freedom House (2024). Freedom in the World 2024. https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-02/FIW_2024_

DigitalBooklet.pdf

16. Fuller, S. (2010). *Intelektualac*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
17. Hollingsworth, H. (2023). Conservatives take aim at tenure for university professors, January, 8, 2023. <https://www.richmond-news.com/politics/conservatives-take-aim-at-tenure-for-university-professors-6343994>
18. Humbolt, V., Adorno, T. V., & Lisman, P. (2020). *Od obrazovanja do neobrazovanja: tri teorije*. (preveli, priredili i uvodnu studiju napisali I. Cvejić i P. Krstić), Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju; Novi Sad: Akademska knjiga.
19. Karran, T., Beiter, K., & Appiagyei-Atua, K. (2017). Measuring academic freedom in Europe: a criterion referenced approach, *Policy Review in Higher Education*, 1(2), 209-239.
20. Kinzelbach, K., Lindberg, S.I., Pelke, L., & Spannagel, J. (2022). *Academic Freedom Index 2022 Update*, FAU Erlangen-Nürnberg and V-Dem Institute, DOI: 10.25593/opus4-fau-18612.
21. Liessmann, K. P. (2008). *Teorija neobrazovanosti*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
22. Lott, L. (2023). Academic freedom growth and decline episodes. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10734-023-01156-z.pdf>
23. Magna Charta Univerzitatium (1988). <https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatium/mcu-1988>
24. Müller, J. W. (2017). *What is Populism?* Philadelphia, University of Pensilvania Press.
25. Ozkirimli, U. (2017). How to Liquidate a People? Academic Freedom in Turkey and Beyond, *Globalization*, 14(6), 851-56.
26. Rothstein, B. (2021). What saved American democracy? <https://www.socialeurope.eu/what-saved-american-democracy>
27. Ruth's Ranking 54: Academic freedom and its relationship to university rankings (2023). <https://librarylearning.space.com/ruths-rankings-54-academic-freedom-and-its-relationship-to-university-rankings/>
28. Scholars at Risk Academic Freedom Monitoring Project (SAR AFMP). (2022). Free to Think. <https://www.scholarsatrisk.org/resources/free-to-think-2022/#section1>
29. Scot, J. W. (2019). *Knowledge, Power and Academic Freedom*. Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/scot19046-002>
30. Sieg, L., & Takemoto, Y. (2020). Japan's Suga under fire, defends rejection of scholars for science panel.

31. <https://www.reuters.com/article/idUSKBN26Q0UO/>
32. Spannagel, J., & Kinzelbach, K. (2023). The Academic Freedom Index and its indicators: Introduction to new global time-series V-Dem data. *Quality & Quantity* 57: 3969-3989. <https://doi.org/10.1007/s11135-022-01544-0>
33. UNESCO (1997). The ILO/UNESCO Recommendation Concerning the Status of Higher Education Teaching Personnel with a User's Guide, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000160495>
34. UNESCO (2017). Recommendation on Science and Scientific Researchers. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000263618>
35. Ustav Republike Srbije (2006). "Sl. glasnik RS", br. 98/2006 i 115/2021. https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html
36. Vance, J. D. (2021). The Universities are the Enemy, National Conservatism Conference, October 31 – November, 2, 2021. <https://nationalconservatism.org/natcon-2-2021/presenters/jd-vance/>
37. Veber, M. (1998). *Duhovni rad kao poziv*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
38. Vrielnik, J., Lemmens, P., Parmentier, S. & the LERU Working Group on Human Rights (2010). Academic Freedom as a Fundamental Right, Advice Paper No. 6, December 2010, League of European Research Universities <https://www.leru.org/files/Academic-Freedom-as-a-Fundamental-Right-Full-paper.pdf>
39. Zakon o visokom obrazovanju (2017). "Sl. glasnik RS", br. 88/2017, 73/2018, 27/2018 - dr. zakon, 67/2019, 6/2020 - dr. zakoni, 11/2021 - autentično tumačenje, 67/2021, 67/2021 - dr. zakon i 76/2023. https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_visokom_obrazovanju.html

ACADEMIC FREEDOM, INSTITUTIONAL AUTONOMY AND DEMOCRACY ON DOWNWARD TRAJECTORY

Academic freedom and university's institutional autonomy are both proclaimed and transcendent values of higher education in democratic societies. As a rule, their status is reassessed sporadically and in cycles, that is, only under circumstances when they are attacked and/or threatened on a wider (regional or global) level. This topic has become relevant again since we have been in a state of global democratic recession for almost two decades. The aim of our review paper is to point out the following: a) there is a certain disagreement among researchers in monitoring and evaluating the scale of violation/backsliding of both stated principles; b) the aforementioned disagreement is the result of differences in the definition of academic freedom and institutional autonomy, as well as of their position within the legal framework. We believe that it is necessary to adopt a broader, more comprehensive interpretation of academic freedom and institutional autonomy, and to enable their incorporation into legally binding documents. To our opinion this is the only way to protect these fundamental values properly.

Keywords: academic freedom, university autonomy, democracy